

TÜRK KONUT MİMARİSİNDE TARİHSEL SÜREKLİLİKLER: ORTA ASYA VE ANADOLU

KEMAL REHA KAVAS*

1. GİRİŞ:

MİMARLIK TARİHİ VE TÜRK KONUT MİMARİSİ¹

Batı'daki tarihsel gelişimi içerisinde mimarlık tarihi, genellikle sanat tarihinin bir alt dalı olarak görülürken özellikle son elli yıl içerisinde tarih yazımında ortaya çıkan kuramsal değişimler ile müstakil bir disiplin haline gelmiştir². Mimarlık tarihi gibi antropoloji, sosyoloji, tarih vb. ilgili disiplinlerde paralel kuramsal dönüşümler çok genel bir çerçevede içerisinde Avrupa-merkezli bakış açılarının terk edilmesi ve sosyal bilimlerde tüm tarihsel ve coğrafi bağlamlara eşit önem verilmesi kapsamına alınabilir³.

20. yüzyılda mimarlık tarihinin geçirdiği dönüşüm kilometre taşı sayılabilecek eserler üzerinden de gözlemlenebilir. En erken evrede Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki bölgeler "Doğu Sanatı / Mimarlığı" veya "Batıdışı Sanat," vb. genellemeler ile ayrı bir bölümde ele alınıyordu. Batı dışı kültürlerin kendi içerilerinde barındırdıkları özgünlükler ihmal ediliyordu. Ayrıca ABD'de defalarca yayımlanan ve dünya mimarlık tarihi alanında iz bırakan Bannister Fletcher'a ait "History of Architecture" adlı eserde de olduğu gibi Batı sanat ve mimarlık tarihi kendi içerisindeki gelişimi içerisinde ve dünyanın diğer bölgelerinden bağımsız olarak anlatılmaktaydı⁴. Bu yaklaşımda diğer toplumların Batı ile kurdukları

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümü, Dumlupınar Bulvarı, 07058, Kampüs - Antalya/TÜRKİYE, e-posta: krkavas@gmail.com

¹ Bu makalede 13-14 Mayıs 2011 tarihlerinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından Kazakistan'ın Türkistan kentinde düzenlenen IV. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde sunduğum ve Bildiriler Kitabı'nda yayınlanan "Tarihsel Süreklilikte Mimari ve Mekânsal Öğeler: Orta Asya ve Anadolu-Batı Torosları Üzerine Notlar" başlıklı bildirimde ortaya konan kavramsal altyapı kullanılmaktadır.

² Alina Payne, "Architectural History and the History of Art: A Suspendend Dialogue," *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58:3 (1999), s. 292-299

³ Kemal R. Kavas, "Sanat Tarihi - Mimarlık Tarihi arasındaki Değişen İlişkilerin Sivil Konut Mimarisi Araştırmaları Bağlamında Değerlendirilmesi," *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz-Sanat Dergisi* IV, s. 37-46.

⁴ Bannister Fletcher, *A History of Architecture on the Comparative Method*, Scribner, New York, 1963.

bağlantılar göz ardı edilmekteydi. Batı mimarlık tarihi kendi içinde yeterli bir kronolojik gelişime oturtulurdu. Gelişim eksenini yapı malzeme ve sistemlerindeki teknolojik gelişmişlik düzeyine göre kurgulanırdı⁵.

Ne var ki 20. yüzyılın ortalarından itibaren günümüzün sınıflandırmalarıyla “Doğu” ve “Batı” olarak tanımlanan kültürlerin tarih içerisinde keskin çizgiler ile ayrılmadıkları, günümüzde olduğu gibi geçmişte de birbirleriyle derin kültürel etkileşim halinde oldukları görülmüştür. Bu yazıya konu olan Anadolu konut mimarisinin tarihi için de basmakalıp Doğu – Batı ayrımı anlamsızlaşırken kültürlerarası etkileşimlerin yoğunluğu gün geçtikçe daha yakından görülmektedir. Mimarlık tarihini destekleyen arkeolojik bulgular, çeşitli kültürlerin yapı geleneklerinin zamandan ve mekândan bağımsız olarak sabit kalmadıklarını, aksine farklı kültürler ile etkileşim içerisinde ve zamana ve coğrafyaya da bağlı olarak yeni sentezler üretildiğini göstermektedir⁶.

Mimarlık tarihinin yönetici sınıflara has anıtsal yapılar seçkisine indirgenmesi ve bu seçkinin yapı sistem ve tekniklerindeki gelişim doğrultusunda tasnif edilmesi sonucunda ilgili mimari kültürler yeterli biçimde temsil edilememiştir. Anıtsal seçkilerden oluşan ve yapı tekniği gelişimi doğrultusunda kurgulanan tarih yazımı konut tarihinin oluşması önündeki temel engel haline almıştır⁷. Ayrıca konutun tarihini içeren kültürel tarih ile siyasi tarih arasında dönemleme açısından uyumsuzluk bulunmaktadır. Örneğin Anadolu’da tarih boyunca gözlenen üst yapıya dair idari değişiklikler buna paralel olarak halkın yaşam biçiminde gözle görülür değişimlere yol açmamıştır⁸.

⁵ Eric Fernie, “Introduction: A History of Methods,” *Art History and Its Methods: A Critical Anthology*, Phaidon, Hong Kong 1995, s. 10-21.

Batı Mimarlık tarihinin kendi içine kapalı bir evrim ile geliştiği düşüncesi felsefi olarak Hegel’in *Zeitgeist* (Çağın Ruhu) kavramına dayanmaktadır. Batı dışında kalan bölgelerin mimarileri tarihsel kronoloji dışarısında bırakılmakta ve bunlar tarihsel olarak görülmemektedir çünkü bu toplumlarda tarih boyunca sabit kalan ve zamana göre gelişim göstermeyen kültürel yapıların olduğu varsayılmaktadır.

⁶ Yıldız Sey, “Giriş: Bir Sergi Hazırlamak,” *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. xix-xxiv.

⁷ Uğur Tanyeli, “Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni,” *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. 405.

Tanyeli tarih boyunca sivil mimaride yalnız mekan düzenlemeler ve mütevazı teknoloji kullanılmasından dolayı konut mimarisinde tektonik ve mekansal mimarlık tarihi analizlerinin olanaksızlaştığını vurgulamaktadır.

⁸ Sey, a.g.m., s. xxi.

Geçmişte konut tarihi yazımında görülen bu problemler günümüzde çözülmeye başlamıştır. Bilimsel yöntem uyarınca bir toplumun araştırılmasında varılacak en doğru sonucun niceliksel olarak yaygın olan özelliklerin tespit edilmesi ile mümkün olduğu artık kabul edilmektedir⁹. Bu düşünceden hareketle toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan sosyal tabakaların mimarisinde gene büyük bir çoğunluğu oluşturan konutların mimarisi önem kazanmış ve mimarlık tarihindeki kuramsal dönüşümler sivil mimari araştırmalarını geliştirmiş ve zenginleştirmiştir.

Geçmişte kendisini Batı – Doğu dünyası ayrımı ve tarihsel toplumların yönetici sınıflarına has prestijli, anıtsal ve askeri yapılarla sınırlandıran mimarlık tarihi, günümüzde, geçmiş toplumlardaki tüm ekonomik-sosyal tabakalara özgü mekânsal özellikler ve yerleşme kalıplarının araştırılmasını hedeflemektedir. Örneğin Spiro Kostof'un 1985'de yayınlanan *A History of Architecture: Settings and Rituals / Bir Mimarlık Tarihi: Yerleşimler ve Ritüeller* adlı eseri mimarlık tarihi yazımını derinden etkileyen yapıtlar için iyi bir örnektir. Kostof'un çalışması mimarlık tarihinde alışlageldik kalıpların yıkılması için önemli bir kilometre taşıdır. Kostof tarihsel toplumların birbirlerinden yalıtılmış bir şekilde ele alınmalarını reddederek tarihte Doğu – Batı arasındaki sürekliliklerin vurgulaması¹⁰ ve aynı zamanda da mimarlık tarihinin salt anıtsal yapılardan oluşan bir seçki olarak görülmesine karşı çıkarak sivil mimari örneklerine ve toplumun "sıradan" kesimlerinin yaşam kalıplarına da önem vermiştir. Bu yaklaşımın günümüzde de etkisini artırdığı gözlenmektedir¹¹.

Küreselleşme ve kültürler-arası diyalogun önem kazandığı çağımızda sanat, tasarım, estetik ve mimari kültüre ilişkin tüm tarihi biri-

⁹ Thomas Carter ve Elizabeth C. Cromley, *Invitation to Vernacular Architecture, A Guide to the Study of Ordinary Buildings and Landscapes*, The University of Tennessee Press, Knoxville 2005.

¹⁰ Spiro Kostof, *A History of Architecture: Settings and Rituals*, Oxford University Press, New York 1985, s.453-510.

Kostof'un eseri mimarlık tarihinde doğu – batı sürekliliklerini vurgulaması açısından çığır açmıştır. Örneğin 16. yüzyıl mimarisinin anlatımında yer alan bir kitap bölümü "İstanbul ve Venedik" olarak adlandırılmış ve uygarlıklar arasındaki tarihsel etkileşimler içeriğe de yanıtılarak örnekler ile ortaya konmuştur.

¹¹ Francis D.K. Ching, Mark M. Jarzombek, Vikramaditya Prakash, *A Global History of Architecture*, John Wiley & Sons, New Jersey 2007.

Küresel bir mimarlık tarihi yazımı iddiasını taşıyan en güncel çalışmalardan biri olan bu eser tarihi çeşitli kronolojik dilimlere ayrılarak seçilen zaman aralığında dünyanın her köşesinde yer alan dikkate değer mimari eserleri incelemektedir.

kim insanlığın ortak mirası olarak değer görmektedir. Bunun sonucu olarak çeşitli coğrafi bölgelerin sanat ve mimari tarih yazımlarında birbirlerinden yalıtılmış olarak ele alınmaları geçmişte çok rastlanan bir durum olmasına rağmen artık günümüzde kabul görmemektedir. Neticede çağdaş mimarlık tarihinde sivil ve kırsal mimarinin önem kazandığını görüyoruz¹². Son yıllarda ülkemizde de bu yöndeki bilimsel çalışmaların arttığı gözlenmektedir¹³.

Bu bağlamda uygarlık kavramını yerleşik olmak ile denk gören düşünce kalıbının da yıkılması Türk mimarlık tarihi açısından önemlidir. Tarih ve felsefe gibi sosyal bilim dallarında da göçer toplumların yerleşik toplumlar ile ilişkileri, göçer toplumların tarih yazımında maruz kaldıkları ihmal ve buna karşın göçer kültürlerdeki incelikler ve zenginlikler keşfedilmeye başlanmıştır¹⁴. Bu gelişme felsefe, antropoloji, sosyoloji ve mimarlık tarihi gibi sosyal bilimlerin pek çok disiplininde kendini göstermektedir. Örneğin göçer mekansal kurgulardaki ekolojik ve sürdürülebilir nitelikler keşfedilmiş ve bu alanlardaki bilimsel çalışmalar her geçen gün daha çok önem kazanmıştır¹⁵.

Sözü edilen değişimlerin hepsi Orta Asya ve Anadolu Türk toplumlarında yerleşim kalıpları ile kültürel ve mekansal öğeleri hakkındaki araştırmaların önem kazanmasını sağlamıştır. Göçer ve yarı-göçer Türk toplulukları mekândaki yüksek hareket kabiliyetleriyle doğa ile yakından ilişkili olmuşlar ve iklimsel döngüler uyarınca yer değiştirerek kültür - doğa uyumunu kurmuşlardır. Bu veriler ışığında Türk konut mimarisindeki tarihsel gelişimin çok boyutluluğu ortaya çıkmıştır. Mekândaki hareketliliklerinden dolayı değişik kültürler ve yeni coğrafyalar ile yakın etkileşim halinde gelişen Türklerin mimarisini tekil ve doğrusal bir gelişim kalıbına oturtturarak etkileşim halinde oldukları kültürlerin ve coğrafyaların katkılarından bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

¹² Spiro Kostof, "Junctions of Town and Country," *Dwellings, Settlements and Tradition: Cross-Cultural Perspectives*, University Press of America, Lanham - New York - London 1989.

Uygarlık gelişiminin sadece kentlerde oluştuğunu iddia eden önyargılar kırılarak kentsel ve kırsal mekânların bir bütünün parçası oldukları anlaşılmıştır. İnsanoglu kentleri kurarken çevresindeki kırsal alanları da derinden etkilediği gibi kentlerin sürdürülebilirliği açısından bu alanlara daima bağımlı olmuş ve buralarda tarihsel izler bırakmıştır.

¹³ Kemal Aran, *Barnaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, Ankara 2000.

¹⁴ Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. Brian Massumi, University of Minnesota Press, Minneapolis - London 1987.

¹⁵ İbrahim Bakır, *Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya 1995.

Bu makalede Türklerin konut mimarisindeki tarihsel süreklilikleri sözü edilen çok boyutluluk içerisinde değerlendirebilmek amacıyla mimarinin işlevsel ve fiziksel boyutlarına odaklanan bir kavramsal çerçeve önerilmekte ve bu öneri örnekler ile desteklenmektedir.

2. TÜRKLERDE GELENEKSEL MEKÂN KURGUSU: ORTA ASYA VE ANADOLU

2.1. Türklerde Geleneksel Mekân Kurgusu: Orta Asya

Orta Asya kaynaklı göçer Türk mimarisinde mekânsal algıdan söz edildiğinde insan-çevre bütüncülüğü öne çıkar. İnsanın barınak haline getirdiği ve bu amaç için çevresindeki doğal malzemelere şekil verdiği yaşama mekânı salt kapalı mimari birimler ile sınırlı olmayıp tüm doğal çevreye yayılmaktadır. İnsan-çevre ilişkisinde kendini yeryüzünün ayrılmaz bir parçası olarak gören çevre duyarlı yaklaşım göçebe toplumların ortak özelliğidir¹⁶.

Mekân tarifi mimarlığın özünü oluşturur ve sınırsız doğanın içerisinden çeşitli hacimlerin insani eylemler ile eşleştirilerek tanımlanmasını içerir. Tanımsız uzayın kültürel ve çevresel verilerle örülerek “yer” halini alması mimarinin temel işlevidir. “Yer” (*place*) çevresel karakterin yoğunlaşma noktasıdır¹⁷. Bu yoğunlaşma noktasında temel çevresel veriler olan yapı malzemeleri ve kültüre bağlı olarak gelişen işlev şeması örtüşür. “Yer” üretimi bu örtüşmeyle oluşur. Mimarlığın esas hedefi ve çalışma konusu olan mekân ise “yer” üretiminin sonucudur. Mekân kurgusu doğal malzemelerin işlevsel ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmesiyle oluşur.

“Yer” tanımına geri dönülürse mekânsal kurgunun iki boyutundan söz edilebilir: fiziksel kurgu ve işlevsel kurgu. Uzayda soyut ölçülerle ifade edilebilen hacim ve yapı malzemeleri kültüre göre şekillenen insan eylemleri ile eşleşerek mekânsallaşır. Mekân tarifi, yer düzlemini insanın barınma eylemi uyarınca sınırlandıran en yalın müdahale ile başlar ve çeşitli kapalılık düzeyleri ile devam eder. Mimaride benzer insan-çevre ilişkileri tüm geleneksel toplumlar için geçerli olmakla birlikte mekânsal kurguları, çevreye uyum sağlamak kaydı ile Türk toplumlarına özgü bir biçimde oluşmuşlardır.

¹⁶ Jale Erzen, *Çevre Estetiği*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006, s. 127-128.

¹⁷ Christian Norberg-Schulz, *The Concept of Dwelling: on the Way to Figurative Architecture*, Rizzoli International Publications, New York 1985.

Orta Asya Türklerinin temel yaşam birimi olarak kabul edilen “yurt” ele alındığında mimari form üretiminin çevresel ve kültürel referansları anlaşılabilir. Anadolu’da “topak ev” olarak adlandırılan yurt geometrik form olarak silindir bir kaidenin üstüne oturtulan eşit çaplı yarım küreden (kubbe) oluşur. Yurt üç boyutta hasır örgü mantığı ile teşekkül ettiği ve keçeyle örtüldüğü için hafiftir. Katlanabilir olan hasır strüktür sayesinde yurt kolayca taşınabilir. Yurdun cepheleri de dolu – boş, açık – kapalı ilişkileri açısından esnekler. Keçe örtüler ışık ve hava almak amacıyla yukarı katlanabilir¹⁸. Buraya kadar anlatılanlar yurdun fiziksel kurgusudur (Şekil 1).

İşlevsel kurgu açısından incelendiğinde yurdun net bir şemaya sahip olduğu görülür. İşlevsel kurgu göçer kültür ile şekillenmektedir. Pişirme yeri (ocak) dairesel planın merkezinde yer alırken çeperlerin oturma, yatma, yeme vb. çeşitli işlevler ile yüklendiği ve bu işlevleri karşılayan elemanların taşınmaya hazır biçimde oldukları görülür (Şekil 1). Tarihsel kaynaklarda Türklerin ana yurdu olarak ifade edilen Orta Asya’daki göçebe yerleşimlerin yılın değişik zamanlarında ve özellikle de yazlık ve kışlık zaman dilimlerinde farklı coğrafi bölgelerde kümelenmesi mekânın dinamik yapısının artmasına ve mekânda esneklik ve akışkanlığın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Yurt bozkırda seçilen bir noktada kurulduğu andan itibaren çeperlerini aşan bir ölçekte mekân tarifine sebebiyet verir. Su kaynakları dışında dikkate değer referans noktası olmayan bozkırda mekân tanımının başlama noktasını yurt oluşturur. (Şekil 1) “Çevrenin mekânsallaşması” Orta Asya bozkırında önemli bir yere sahiptir. Yurtlar kümesi bozkırdaki konumları itibarı ile düşünüldüklerinde “yer” üretme potansiyelleri açısından değer kazanırlar (Şekil 2).

Eskiden olduğu gibi bugün de, Asya’nın iç bölgelerinin uçsuz bucaksız ağaçsız düzlüklerinde insanların yaşamlarını yönlendirebilecekleri tek yer yurttur. Burası insanın kavrayamadığı, sonsuz mekânın mikrokozmik bir yaşantıya dönüştüğü yerdir. Vadide, ormanda ya da deniz kıyısında oturan biri yaşamının değişmez değerlerini bunlara dayandırabilir; ona ağaç gölgeleri, suyun yansımaları, koruyucu yamaçlar yön verir. Bozkırlarda yaşayanlar ise bunların hiçbirine sahip değildir. Her türlü referans ögesi kişiler tarafından evlerin-

¹⁸ Anton Bammer, “Çadır ile Anadolu Evi İlişkileri,” *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. 236.

de yaratılmalıdır. Onların elinde astronomik eksenler, güneşin doğuşu ve batışı, bütün olarak gökkubbe ve merkez olarak da yurt vardır. Böylece çadır evrenin 'karşı' yansıması olmaktadır; çatıdaki delik gökyüzünün gözü yani güneş, çatı da kubbeli, kapalı gökyüzünü temsil etmektedir. Diyalektik bir çevrim söz konusudur; güneş ışık deliğinin, sınırsız gökyüzü ise sınırlı kubbenin karşılığıdır¹⁹.

Dolayısıyla göçebe Türklerde mekân algısı, doğal malzeme çatkılarından oluşturularak özgün bir "yer" halini alan çadırların kendi fiziksel kurgularından ibaret değildir. Çadırların kapalı hacimlerinin ötesinde çevreye yayılan bir mimari anlayıştan, fiziksel ve işlevsel boyutlarıyla topyekûn bir mekânsal kurgudan söz edilebilir.

Bununla beraber Orta Asya Türk toplumlarında sadece göçebe yerleşim kalıplarının hâkim olduğu ve Orta Asya Türklerinin Anadolu'ya göçtükten sonra yerleşik yaşamı benimsedikleri düşüncesi bilimsel değildir. Arkeolojik kazılar ışığında şekillenen güncel bilgi ile Orta Asya'da yerleşik kültür oluşturmuş Türk toplumlarının inşa ettikleri barınma birimleri de gün ışığına çıkmıştır. Kazakistan-Çu Vadisi, Türkmenistan, Aral Gölü çevresi ile Sırderya Boyları'nda ortaya çıkan ve Ortaçağa ait olduğu kabul edilen konutlar Türklerin Anadolu'da oluşturdukları yapı çevreleriyle mekânsal süreklilikler göstermektedirler²⁰ (Şekil 3).

Aynı zamanda Türklerin Anadolu'daki konut gelenekleri dikkatle incelendiğinde "yerleşik" ve "göçebe" kategorilerinin de birbirlerinden net bir biçimde ayrılamadığını gözlemliyoruz. Bir başka deyişle, Bammer'in de ifade ettiği gibi, "yerleşik yaşamakla sürekli konutlarda yaşamamanın, göçebe yaşamla da taşınabilir barınakların ilişkili olduğu fikri her zaman doğru değildir."²¹ Güneybatı Anadolu'daki Toros Dağları üzerinde yer alan kırsal yerleşmelerde çiftçilik ile geçinen ve "yerleşik" olarak görülen köy toplumlarının yazın ve kışın farklı konutlarda yaşadıkları bilinmektedir. Bu tip "yarı-göçebelik" Anadolu'da önemlidir²².

Bu verilerden hareketle Türklerin Orta Asya'da "göçebe" yaşadıkları Anadolu'ya geçişleriyle "yerleşik" hayata geçtiklerine dair düşüncenin bilimselliği sorgulanmaya açılmıştır. Öncelikle "göçebe / göçer" sifa-

¹⁹ Bammer, a.g.m., s. 236-237.

²⁰ Bekir Deniz, "Orta Asya'daki Eski Türk Evleri," *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz-Sanat Dergisi* 1, Antalya 2008, s. 17.

Ayrıca Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimari*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977.

²¹ Bammer, a.g.m., s. 234.

²² Bammer, a.g.m., s. 239.

tının tam olarak neyi karşıladığı açıklığa kavuşturulmalıdır²³. Türklerde göçerlik amaçsız veya rastgele mekân değişimleri değildir²⁴. Göçer Türk toplumlarında mekânda hareket tanımlı güzergahlarda ve belirli amaçlara yönelik olarak gerçekleşir (Şekil 4). Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da belirli göç güzergâhları vardır. Amaç mevsimsel sıcaklık farklarından korunmak ve tüm yıl boyunca hayvanlara yiyecek bulabilmektir. Hayvanlar temel geçim ve besin kaynağı oldukları gibi mimarinin de malzeme kaynağıdır. Orta Asya ve Anadolu'daki "topak ev" yapılarında hasır örgü üzerine kaplanan keçe ile istenen ölçüde kapallık sağlanmıştır.

Güncel bulguları dikkate alan daha geniş bir bakış açısından hareket ile Türk mimarisinde tarihsel sürekliliklerin araştırılmasında "göçebe" ve "yerleşik" kategorilerinin anlamsızlaştığı görülmektedir. Düz mantık ile "Orta Asya'da göçebe" ve "Anadolu'da yerleşik" oldukları varsayılan Türkler Orta Asya'da önemli yerleşim merkezleri kurmuşlar, Anadolu'da ise ihtiyaca göre göçer ve yarı-göçer yaşam kalıplarını devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda tartışılması gereken konu "göçer – yerleşik" karşıtlığından çok Türklerin mekânsal düzenlemelerini şekillendiren soyut ilkeler, bu ilkelerin işlevsel boyutları, tarihsel devamlılıkları ve çevresel değişimlere göre vücut bulma biçimleridir.

2.2. Türklerde Geleneksel Mekân Kurgusu: Anadolu

Türklerin Orta Asya – Anadolu geçişinde mekânsal kurgularının ne tür bir değişim geçirdikleri konusunda ortaya atılmış düşünceler genelde göçebe çadırı ile Anadolu evi arasında doğrudan bir evrim önerisinde bulunmuşlardır²⁵. (Şekil-5) Ana hatları bu yazının giriş bölümünde verilen çağdaş mimarlık tarihi yazımı açısından bu görüş zayıf gözük-

²³ Tanyeli, a.g.m., s. 417.

Orta Asya'daki Türk ve Moğol boylarının yüzyıllar boyunca sürdürdükleri "bitimsiz ve uzun mesafeli" devingenlik ile coğrafya terminolojisinde "transhüman" adı verilen hayvancılığa bağlı mevsimsel yer değiştirmeler arasında fark vardır. Transhüman toplulukların güzergahları ve takvimleri tanımlıdır ve her sene aynı şekilde devam eder. Tanyeli farkı açıklarken Orta Asya göçebesinin yer değiştirmelerinin siyasal sonuçları olduğunu fakat Anadolu'daki "transhümanın" yerel ölçekte sınırlı bir yaşam biçimi olarak kaldığını söyler.

²⁴ İbrahim Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarisi". *T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 148 – Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1990, s. 17-30.

²⁵ Önder Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*. Turing Kurumu, İstanbul 1996, s. 33-35.

Bammer, a.g.m., s. 237.

mektedir²⁶. Değişik coğrafyalara yayıldıkça değişmeden kendini muhafaza eden keskin kalıplardan söz etmek mümkün değildir. Mimarlık tarih boyunca yaşam ve kültürün somut ifade biçimi olduğuna göre kültürel yapının karmaşıklığı ve mimari üretim üzerindeki çok çeşitli faktörler iddia edilen doğrusal gelişim hakkında şüphelere yol açmaktadır.

Türkler'in Orta Asya'dan Anadolu'ya önemli mekânsal ilkeler taşıdıkları açık olmakla birlikte²⁷ sürecin uzunluğuna ve geçişin gerçekleştiği coğrafyanın genişliğine nazaran eldeki somut mimari bulgular genellemelere varmak için yetersizdir²⁸. Şimdiye kadar önerilen genellemeler sözü edilen nedenlerle sürekli olarak sorgulanmıştır²⁹. Bu bağlamda süreci basitleştirme riskinden bahseden Tanyeli³⁰, Anadolu konutunun tarihte karmaşık bir değişim ve oluşum sürecinden geçtiğini hatırlatmaktadır. Çadır – Anadolu evi arasında doğrudan bağ kuran görüşlerde evin ana bileşeninin “oda” olduğu ve “oda” ile Orta Asya kökenli olan ve çadırı ifade eden “otağ” kelimeleri arasında etimolojik bağ bulunduğu dile getirilse de Tanyeli'ye göre “çadırdan odaya giden yol araştırmacılar tarafından oldukça kestirme ve dolaysız düşünülmüştür.”³¹ Tanyeli öne sürülen süreklilikleri kabul etmekle beraber “uzak geçmişin zor sorgulanabilen izlerinin doğrudan mekana tercüme edilmesi” işlemine karşı çıkmaktadır. Ayrıca topak ev ile oda arasında kurulan biçimsel bağda da (Şekil 5) zayıflıklar bulunduğu, örneğin topak evde girişin simetri eksenini ile çakıştığı odada ise eksanellik olmadığı, odanın dış mekana dönük yapılmasına karşın topak evin içe dönük olduğu düşünülmektedir³².

²⁶ Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneginden Tarihsel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No:11, İzmir 1982.

²⁷ Tanyeli, a.g.m., s. 415

Anadolu'da özellikle 11. yüzyıldan itibaren kendini gösteren demografik değişimin aktörlerini Tanyeli “yerleşikler ve göçerler” olarak tanımlamakta ve göçerlerin taşıdığı barınma pratikleri konusunda daha sağlam yargılara varılabileceğini belirtmektedir. Tanyeli'ye göre “kara çadır”, “topak ev”, ve “alaçık” olarak adlandırılan “göçer strüktürlerin” özellikleri zaman ve mekân farklılaşmasına karşın az değişmiştir ve bu durum “Orta Asya-Anadolu bağlantısı konusunda tereddütsüz konuşabilmeyi sağlar.”

²⁸ Tanyeli, a.g.m., s. 405 - 410.

Veri yetersizliği sadece Türklerin konut mimarisi ile ilgili olmayıp genel bir sorundur. Konut tarihinin çeşitli basamaklarında “kara noktalar” bulunmaktadır. Örneğin Anadolu'da “Antik Çağ ve Geç Antik Çağlarda oldukça geniş bir yapısal repertuar ile temsil edilen konut mimarisi Bizans'ta aydınlatıcı örneklerden büyük oranda yoksundur.”

²⁹ Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.

³⁰ Tanyeli, a.g.m., s. 406.

³¹ Tanyeli, a.g.m., s. 425 - 427.

³² Tanyeli, a.g.m., s. 425 - 426.

Bu veri eksiklikleri dikkate alındığında Önder Küçükerman³³ tarafından öne sürülen sürekliliklerin soyut mekânsal ilkeler düzeyindeki süreklilikler olarak kabul edilmesi daha uygundur. Orta Asya-Anadolu sürekliliğini tesis eden ilkeleri sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için asırları kapsayan karmaşık bir süreci basitleştirmekten kaçınmak, bunun yerine daha çok zaman üstü mekânsal ilkelerin şematik düzeyde sürekliliklerine odaklanmak daha doğrudur. Bu arada Türklerin Anadolu'ya giden yolda ve Anadolu'da diğer mimari kültürlerden ne derecelerde etkilendikleri konusunu kısaca değerlendirmek gerekir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya geçiş ile birlikte coğrafi ve iklimsel özelliklerde köklü değişimler olduğu ve aynı zamanda Anadolu'nun tarihsel derinliği içerisinde çevresel koşullar ile bütünleşmiş çeşitli yapı gelenekleri³⁴ ile karşılaşıldığı bilinmektedir. Özellikle XI. ve XII. yüzyıllardan itibaren Türk topluluklarının Anadolu'daki nüfus artışı ile bu coğrafyaya has çevresel özellikler ve yapı gelenekleriyle harmanlanmış sivil konut mimarisi oluşmuştur³⁵. Kuban'a göre bu mimari özellikler Osmanlı Devleti ile birlikte Balkanlar ve Orta Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Yerleşik mekândaki gelişmelerin yanı sıra Anadolu'nun iç ve kıyı bölgelerinde göçer ve yarı-göçer Türk topluluklarının coğrafi şartlara adapte olarak kültürlerini günümüze kadar ulaştırdıkları gözlenmektedir³⁶.

³³ Küçükerman, *a.g.e.*

³⁴ Rudolf Naumann. *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

³⁵ Tanyeli, *a.g.m.*, s. 415 – 416.

Tanyeli bu oluşumun kent ve kırsal farklı biçimde gerçekleştiğini düşünmektedir. Kentlerde kırsal kesime nazaran çok daha tanımlı gelenekler bulunmaktaydı. Bu sebeple kentlerde "Türk alışkanlıklarıyla yerleşiklik mimarisinin" sentez yapıldığı düşünülmektedir. Tanyeli'ye göre S.H. Eldem'den itibaren kurulan "Türk Evi" tipolojisinin daha çok kasaba ve kentlerdeki örnekler odaklandığını ve kırsal kesimdeki konut örnekleriyle ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Tanyeli tarihsel gerekçelere dayanarak Antik Anadolu mimari gelenekleri ile Türklerin Orta Asya'dan taşıdıkları mekânsal kurgular arasında kurulan sentezin daha çok kentsel merkezlerde kurulmuş olabileceğini, kırsal kesimdeki konut mimarisinin yerleşikliğe geçen Türkmenlerin antik yapı geleneklerinden çok çevresel veriler ile bütünleşmesi sonucunda gerçekleştiğini düşünmektedir. Ne var ki 11. Yüzyılda kentsel – kırsal alanlarda oluşan konut yapıları arasında sağlıklı bir karşılaştırma yapabilecek düzeyde veriler elimizde bulunmamaktadır.

³⁶ Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarisi", s. 18.

Bakır, Osmanlı İmparatorluğu gerileme döneminden itibaren çıkarılan iskân kanunlarına rağmen göçebe hayvancılığın yüksek ekonomik değere sahip olması vb. nedenlerle göçer yaşam kalıplarının devam ettiğini fakat 1950'lerden başlayarak "tarım topraklarının meralar aleyhine artması, orman kanunu hükümlerinin sertleştirilmesi" nedenleriyle göçebe yaşamın güçleştiğini ifade eder. Neticede birçok Yörük aşireti kışlak olarak kullandıkları bölgelere yerleşerek ilkbahardan sonbahara kadar az sayıda hayvanla yaylaya göçmeye başlamışlardır. Tarım teknolojisindeki gelişmeler ve hayvancılık gelirlerinin düşmesiyle birlikte daha çok toprağa bağlanan Yörüklerin yaz aylarında ancak bir – iki ay yaylaya çıkmaları söz konusudur.

Anadolu çevresindeki coğrafyalar ile kültürel etkileşimleri değerlendiren Doğan Kuban Anadolu'nun coğrafi özellikleriyle ilişkili bir "Türk Evi Tipi" ortaya koyar³⁷. Bu tipoloji Anadolu'yu çevreleyen coğrafyalar ile etkileşerek gelişmiştir. Örneğin Güneydoğu Anadolu Mezopotamya ve Suriye ile Doğu Karadeniz ise Kafkaslar ve Azerbaycan ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Hiçbir yöresel geleneğin saf olmadığına işaret eden bu veriler yazının giriş bölümünde bahsedilen coğrafyalar arası etkileşimin Türk konut mimarisinin doğru bir tarihsel perspektife oturtulabilmesi için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Anadolu'daki yerleşik yapı gelenekleri ile Orta Anadolu'daki Türk konut mimarisinin ilişkisi düşünüldüğünde ise Orta Anadolu'daki kerpiç geleneğinin "insan açısından bakıldığında neredeyse ebedi" olduğu vurgulanmaktadır.³⁸ Dolayısıyla Anadolu'daki Türk konutlarından söz edildiğinde bu yapıların uzun bir sentezin ürünü olduğu ve malzeme kurguları itibarı ile Anadolu'da Türk nüfusunun tarihsel olarak yoğunlaştığı Selçuklu Dönemi'nden çok önce günümüzden en az 10 bin yıl öncesinde temellendiği göz önüne alınmalıdır³⁹.

Geleneksel Anadolu-Türk konutlarındaki mekânsal algı açısından konuya bakıldığında sözünü ettiğimiz yapı grubunun terminolojisinin kurulması ve tek bir tip altında toplanmasının zor olduğu görülmektedir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde iklim ve coğrafyaya özgü mimari geleneklerin oluştuğu ortadadır. Fakat mekânsal işlev şeması ve açık - yarı açık - kapalı mekân geçirgenlikleri açısından incelendiğinde hem Anadolu'daki konutlar, hem de Orta Asya göçebe ve yerleşik mimarisine dair bulgular arasında paralellikler gözlenmektedir (Şekil-1). Mekânda işlevsel esneklik, çok amaçlılık, dönüştürülebilirlik, hafiflik, yalnlık değişik coğrafyalara yayılan Türk toplumlarında konut mekânının zaman üstü ilkeleri halini almıştır. Öyleyse işlevsel şema açısından ortak bir dile sahip olan konutların Anadolu'nun değişik bölgelerinde farklı malzeme kurguları ve teknikleriyle ortaya çıkarak günümüze ulaştıkları söylenebilir. Daha detaylı bir inceleme ile Osmanlı coğrafyasındaki Anadolu ve Balkanlar'a tekabül eden ortak mimari dilin işlev şemasının soyut dilinin ötesinde yaşam birimlerinin iç mekân organizasyonları ve mimari öğeleri arasında oluştuğu da gözlenmektedir.

³⁷ Doğan Kuban, *The Turkish Hayat House*, M.T.R., İstanbul 1995, s. 3-4.

³⁸ Kuban, *The Turkish Hayat House*, s.1.

³⁹ Sey, a.g.m.

Mimarinin temel barınma ihtiyaçlarını karşılama, çevreyle bütünleşme biçimleri ve yapı teknikleri açısından evrensel ilkeler ile şekillenen mekânların karşıladığı işlevsel özellikler kültürlere göre şekillenir. Öyleyse Anadolu geleneksel konut mimarisinde de mekânsal kurguyu araştırırken birbiriyle bütünleşik iki düzeyden söz etmek mümkündür:

i. İşlevsel Kurgu:

Orta Asya göçebe yaşam kalıplarına dair işlevsel esneklik, çok amaçlılık vb. zaman üstü ilkelerce şekillendirildiği düşünülen ve Anadolu'nun değişik bölgelerindeki ortak iç mekân dili ile doğrulanan şematik ve soyut ilkeleri ifade eder. Örneğin Kuban'ın "Hayat Evi" olarak nitelendirdiği Türk konut tipolojisi sözü edilen işlevsel kurguyu barındırmaktadır⁴⁰. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresinin sağladığı siyasi istikrar ortamında, "yerleşik yaşama yeni geçmiş göçer topluluklar" tarafından Anadolu'nun eski kentlerinde ve dolaylarında "yarı kırsal ve yalın" bir ifade ile üretilen konutlar Türklere özgü bir işlevsel kurgunun Anadolu'nun antik yapısal gelenekleriyle oluşturduğu sentezi temsil etmektedir.

ii. Fiziksel Kurgu:

İklim, yerel malzemeler vb. çevresel koşullar ışığında yöreye özgü olarak sentezlenen ve aynı zamanda Anadolu'nun antik yapı gelenekleri ile süreklilikleri tespit edilebilen somut mimari yapıyı ifade eder (Şekil 6). Kuban'ın vurguladığı gibi⁴¹ Anadolu geleneksel konutlarında görülen yapı tekniklerinin çoğu günümüzden yaklaşık M.Ö. 5000'lerde gelişmiş durumdadır. Tanımlanabilir konut kültürlerinin oluşumu teknik zorunluluklardan çok burada "işlevsel kurgu" kapsamında ele alınan sosyokültürel yapılar ile ilişkilidir. Fiziksel kurgudaki sürekliliklerin araştırılması özellikle Anadolu'daki konut kültürünün tarihsel derinliğini ve işlevsel değişimler ile beraber üretilen sentezleri ortaya çıkarmak bakımından önem taşır.

3. TÜRK KONUT MİMARİSİ: KARŞILAŞTIRMALI TARİHSEL ÖRNEKLER

3.1. İşlevsel Kurgu Açısından İnceleme

Türk konut mimarisinde Orta Asya – Anadolu sürekliliği konusunda şimdiye kadar ortaya konmuş düşünceler arasında en çok bilinenler-

⁴⁰ Kuban, *The Turkish Hayat House*.

⁴¹ Kuban, *The Turkish Hayat House*, s. 4.

den biri Küçükerman'ın oda ile çadır arasında kurduğu doğrudan ilişkidir⁴². Buna göre "Türk evindeki odaların en önemli özellikleri kendi başlarına, yapı içinde belirli eylemleri karşılayan birimler olmalarıdır." Bu özellik ile "göçebelik dönemindeki çadırlar gibi, her oda: oturma, yemek yeme, çalışma, yatma gibi eylemlerin gerçekleştiği bir ortamdır." Bu düşünceye göre yerleşik düzendeki Türk evinin temel birimi olan oda ile göçebe düzenin temel barınma birimi olan çadır arasındaki süreklilikler şöyle sıralanmıştır (Şekil-5):

- i. "Çok amaçlı orta alan"
- ii. "Oturma için biçimlenen çevresel alan"
- iii. "Kapalı kullanma alanları: sekiler, sandıklar, yükler"
- iv. "Isıtma (çadırdaki ortada bulunan ocak odada yana kaymıştır)"
- v. Diğer mekânsal birimler ile ortak bir açık alan üzerinden bağlantı⁴³

Önceki bölümlerde değinilen eleştiriler ışığında⁴⁴ bu ilkelerin mekana "doğrudan tercümesinden" kaçınılması ve bunların soyut ve işlevsel düzeylerde ele alınması daha doğru gözükmektedir. İşlevsel kurgunun zamanüstü ve soyut yapısını daha iyi anlamak için Christopher Alexander'in "kalıp" (*pattern*) ve "kalıp dili" (*pattern language*) kavramlarına başvurulabilir⁴⁵. Kalıplar, en sade tanımıyla geleneksel toplumlarda belirli işlevleri karşılayan işlevsel kurgular olarak görülebilir. "Kalıplar" dünyanın değişik yerlerindeki geleneksel mimarlık örneklerinden ilham alınarak ortaya konmuştur. Bir "kalıp" üç ögenin çakışmasından oluşur: belirli bir çevresel bağlam, bu bağlamın ortaya çıkardığı bir problemler kümesi ve bu bağlamsal problemleri çözen belirli bir mekânsal kurgu⁴⁶. Bir kalıbın bu soyut tanımı tüm kültürler için geçerlidir fakat yukarıda verilen kural uyarınca şekilleniş kültüre özgüdür⁴⁷.

Kalıplar, üç boyutta ve değişik ölçeklerde sayısız şekillerde bir araya gelerek belirli bir kültüre özgü mimari dili oluştururlar. Dil benzetmesiyle mimarinin kültürel devamlılıktaki rolü açık bir şekilde ifade edilir.

⁴² Küçükerman, *a.g.e.*, s. 68.

⁴³ Küçükerman, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁴ Kuban, *The Turkish Hayat House*; Tanyeli, a.g.m.

⁴⁵ Christopher Alexander vd., *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction* Oxford University Press, New York 1977.

⁴⁶ Alexander, *a.g.e.*, s. 247-253.

⁴⁷ Alexander, *a.g.e.*, s. 463.

Dilde olduğu gibi, mimari geleneğin bilgisi kolektif bir şekilde inşa edilir, paylaşılır, yeniden yorumlanır ve çevresel şartlara adapte edilerek sonraki nesillere aktarılır. Alexander'ın çalışmaları Batı dışı kültürlerin geleneksel mimarisinden ve özellikle de Türk evinin mekânsal kurgusundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Küçükerman'ın önerileri Alexander'ın tarif ettiği "kalıp" tanımı çerçevesinden değerlendirildiğinde Anadolu geleneksel konut mimarisindeki mekân kurguyu zengin tarihsel arka planı açısından daha sağlıklı değerlendirmek mümkün olacaktır.

Küçükerman tarafından Türk evi odası ve topak ev arasında kurulan benzerlikte öne sürülen ortak noktalardan olan "çok amaçlı orta alan" ve "oturma için biçimlenen çevresel alan" Alexander'ın öne sürdüğü "kalıp" tanımına uyum sağlamaktadır. Bu kalıplar Batı Anadolu'da Yörüklerin kullandığı kara çadırlarda da görülmektedir (Şekil 7). Yapısal olarak kubbe şekilli ve hasır örgülü topak evden farklı bir biçimde kurulan kara çadır, düşey yönde direkler ve yatay yönde gergi ipleri ile desteklenerek bir asma-germe strüktürü oluşturan keçi kılı hammaddeli dokuma ile kurulur (Şekil 8). Biçimsel ve yapısal farklılıklar çevresel şartlara adaptasyon sebebiyle ortaya çıkmış olmakla birlikte işlevsel kurgu açısından incelendiğinde benzer mekânsal kalıplar gözlemlenebilir. Kara çadırdaki iç mekân oturma, yatma, yemek yeme vb. işlevler ile yüklü "çok amaçlı" bir tek mekândır. İhtiyaca göre çadır direği hizasından çuval, kilim vb. elemanlar ile bölünebilen iç mekân esnek bir karaktere sahiptir (Şekil 7).

Topak ev, kara çadır ve alaçık (Şekil 1, 2, 7, 8, 9) adı verilen geçici strüktürlerin Anadolu kır ve kentlerinde inşa edilen yerleşik düzen konutları ile ortak özellikleri iç mekândaki organizasyona ek olarak iç – dış mekân arasındaki geçiş dizgesidir. Tipolojik yaklaşımlarda oda – çadır bağı genelde iç mekân organizasyonu açısından kurulduğundan bu konu yeterince işlenmemiştir. Oysa işlevsel kurgu iç, dış ve bunlar arasındaki geçişlerin hepsini kapsar. Bundan önce ifade edildiği gibi mimarinin özünü oluşturan "yer" tanımı ve "mekân" tanımı⁴⁸ konutun fiziksel çeperlerinden taşarak çevreyi şekillendiren kültürel anlayışın çevreyi kucaqlayan ölçüğünde değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla daha önce de savunduğumuz gibi konut mekânının Orta Asya – Anadolu bağlantısında "göçer – yerleşik" kategorilerini aşan mekânsal – işlevsel devamlılıklar söz konusudur. Konuya bu açıdan ba-

⁴⁸ Norberg-Schulz, *a.g.e.*

kıldığında *alaçık* adı verilen ve topak evin türevi olarak görülen çadır sisteminin ön uzantısı olarak ortaya çıkan *talvar* dikkat çekicidir. *Tabar*⁴⁹ (Şekil 9) Anadolu'nun farklı yörelerindeki yerleşik düzen konutlarında *hayat*, *köşk* veya *ayazlık* (Şekil 10) adı verilen açık ve yarı açık mekânlar ile işlevsel manada bir akrabalık sergiler.

Hatta evrimsel açıdan bakıldığında bazı araştırmacılar "taşınabilir barınaklardan sabit barınaklara geçişte" ilk mimari aşama olarak "dört taşıyıcı direk ve üstü yapraklarla örtülü düz bir damdan oluşan çevresi açık çardak"tan (Şekil 11) bahseder⁵⁰. Bu yalın mekânsal organizasyonlar iç-dış sürekliliğini sağlayan "kalıp" olarak düşünüldüğünde geleneksel Türk konut mimarisini karakterize eden çevreyle yakın ilişki temasının zengin örneklerini verir⁵¹. Bammer "çadırın verdiği özgürlük ve bağımsızlık" duygusunun yerleşik düzende de devam ederek "havadar açık bir mekân olan köşk gibi öğelerde" vücut bulduğunu savunur⁵². Bir çok işlevi (oturma, uyuma, yeme, ibadet vb.) bünyesinde barındıran odaları birbirine bağlayan "sofa" mekânsal olarak "içerisi" ve "dışarı" kavramlarını bir arada barındırmakta olup en dışarıyla en içerisi arasında geçiş ve oturma işlevlerini karşılayan pek çok "ara bölge" üretilmiştir⁵³ (Şekil 12).

Bu ara bölgeler Kuban'ın "Türk Hayat Evi" adını verdiği ve Osmanlı Döneminde 15. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlarda kalıpları oturmuş bir tip olarak yerleşen "Türk Hayat Evinin" de temel işlevsel öğeleridir⁵⁴. Hayat evinde katlar kesin işlevsel ayrımlar ile birbirinden ayrılmıştır. Zemin kat masif yığma yapıda olup sağırdır ve çevreye uymak amacıyla düzgün bir plana sahip değildir. Zemin katta ahır, depo, atölye, dükkân vb. servis mekânları bulunurken ikinci katta oturulur. İkinci kat zemin kat duvarlarından taşarak düzgün bir plana erişir ve ahşap kafeslerle şeffaflaşır. Bu şeffaflaşmayı sağlayan ahşap çerçeve sistemi dış mekâna doğru yumuşak bir geçiş ve ara bölgeler ile çevreye yayılır.

⁴⁹ Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarisi", s. 21.

⁵⁰ Bammer, a.g.m., s. 241.

⁵¹ İbrahim Bakır, "Teke Yöresi Konutlarında Yaşatılan Selçuklu Mimarlık Gelenekleri". T.C. Antalya Valiliği Yayınları IV. Selçuklu Semineri Bildiriler Kitabı, Antalya 1992, s. 11-24

⁵² Bammer, a.g.m., s. 242.

⁵³ Bammer, a.g.m., s. 244.

⁵⁴ Kuban, *The Turkish Hayat House*, s. 4.

Daha yakından incelendiğinde şeffaflık, çevreyle görsel ve fiziksel ilişkiler, geçişi sağlayan ara bölgeler bağlamında “yurt” yapısının iddia edildiği kadar içe dönük ve çevreden kopuk olmadığı görülebilir. Yurdun yapı sistemini oluşturan hasır örgünün şeffaflığı, çerçeve özelliği, yönler ve ihtiyaca göre imkan verdiği iç – dış ilişkileri yerleşik düzendeki hayat evinin çerçeve sistemiyle dışa yayılmasında olduğu gibi doğa – kültür ilişkisini kurar.

Hayat evindeki odalar avlu ve teraslar ile çevrili ve yarı açık hayat etrafında kümelenir. Hayat ve uzantıları (Şekil 10, 12) Türk konut mimarisindeki işlevsel kurgu süreklilikleri açısından yeterince incelenmemiş bir alandır. Orta Asya – Anadolu Türk konut mimarileri arasındaki süreklilik genelde çadır – oda arasındaki iç mekâna ilişkin işlev şeması benzerlikleri açısından ele alınmıştır. Oysa göçer, yarı-göçer ve yerleşik Türk toplumlarının mekânsal organizasyonları incelendiğinde Türk hayat evindeki “oda” birimini aşan ve çevreyle ilişkileri kuran işlevsel benzerlikler söz konusudur.

3.2. Fiziksel Kurgu Açısından İnceleme

İnsanlığın evrensel kültür mirasının somut ögesi olan mimarlık fiziksel kurgu olarak evrensel fakat işlevsel olarak kültüre özgü karakter taşır. Anadolu ve Orta Asya’daki geleneksel konut mimarisi incelendiğinde, Doğan Kuban’ın deyimiyle “insanlık tarihi kadar eski”⁵⁵ yapı malzeme ve sistemleriyle karşı karşıya kalıyoruz. Anadolu’da Çayönü’nde (Diyarbakır) tespit edilen erken Neolitik döneme ait yuvarlak konutlar (Şekil 13), dörtgen konut biçimine geçiş olarak görülen örnekler (Şekil 14), ve dörtgen konutlar (Şekil 15) yapı malzeme ve sistemlerinin zaman üstü ilkelerini ortaya koyar.

Buna karşın dünyanın dört bir tarafında çevre verilerinin uygunluğuna göre ahşap, kerpiç ve taş gibi geleneksel yapı malzemelerinden ve benzer yapısal sistemlerden faydalanılarak vücut bulan geleneksel konutlar (Şekil 6, 15), fiziksel kurgularındaki benzerliklerin aksine, işlevsel olarak barındırdıkları kültürlerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimlerde farklılaşmışlardır. Bu tespit pek çok kültürü barındırmış olan Anadolu’daki tarihsel örnekler ile de çarpıcı bir şekilde doğrulanmaktadır.

⁵⁵ Kuban, *The Turkish Hayat House*.

Türkiye’de ilk tarihöncesi kazıların başladığı dönemden bu yana çoğu araştırmacı tarihöncesi konut mimarlığının bu topraklarda neredeyse hala capcanlı yaşadığı yanılmasına kapılmıştır. Kerpiç duvarlar, düz toprak damlar ve neredeyse doğal zeminle bütünleşen bir mimari görüntü, toplumsal arka planları sorgulanmaya niyet edilmeyince, araştırmacıda zaman ötesi bir süreklilik çağrışımı yapmıştır. Oysa, barınma kültürünün verileri çerçevesinde bakılmış olsaydı, Boğazköy’ün Bizans dönemi konutlarında yaşayanların, yine moloz taş temelli ve kerpiç duvarlı olmayı sürdüren bu konutlarda hiç de Hititler dönemindeki gibi barınmadıkları, ısınmadıkları ve üretmedikleri, çok daha kolay fark edilecekti⁵⁶.

Konya yöresindeki Çatalhöyük neolitik yerleşimi ile günümüzde Orta Anadolu’da tespit edilen kerpiç esaslı geleneksel kırsal yerleşme dokuları fiziksel kurgu açısından ortaklık gösterse de bunların değişik malzeme – işlev örtüşmelerini temsil ettikleri unutulmamalıdır. Örneğin Çatalhöyük’teki hücresel yerleşme dokusu (Şekil 16) yiyeceklerin kurutulduğu düz damlar itibarı ile günümüz ile işlevsel süreklilik gösterirken ölümlerin gömüldüğü seki altları ve dini inanca dayalı ritüellerin iç mekâna yansımaları konularında tarihsel özgünlüğe sahip “bir yeryüzü ve yer altı katmanlaşması” sergilemektedirler.

Fiziksel kurgunun ortak işlevsel kurgunun ise kültüre göre farklı olduğu örneklerin yanı sıra benzer işlevsel kurguların çevre şartlarına göre farklı fiziksel kurgularla karşılandığı örnekleri de dikkate almak gerekir. Örneğin coğrafi şartlar ve çevresel veriler yerleşik düzende olduğu kadar göçer toplumdaki mekânın fiziksel kurgusunu da etkilemiştir. Fiziksel özellikleri itibarı ile Orta Asya’da hasır örgü ve keçe gibi malzemelerden üretilen topak evin Anadolu’ya geçişte çevrenin elverdiği ölçüde korunduğu görülmektedir. Göçebe ve yarı-göçebe olarak Anadolu’ya gelen Türkler öncelikle iklimsel ve topoğrafik olarak Orta Asya bozkırına benzer İç Anadolu platosuyla karşılaştıkları için yanlarında getirdikleri koyun sürüleri yeni çevresel şartlara uyum sağlayabilmiş ve böylece keçe örtülü topak ev tipolojisi fiziksel ve işlevsel boyutları ile sürdürülebilmiştir⁵⁷. Topak evlerin günümüzde Bor (Niğde) Ovası’nda halen kullanılıyor olması ve Afyon, Eskişehir ve Konya yörelerinde bulunabilmeleri bu savı desteklemektedir⁵⁸. Buna karşın Anadolu’nun dağlık, ormanlık ve yağışlı olan kıyı bölgelerinde bu bağlama uyum gösteren keçilerin

⁵⁶ Tanyeli, 1996: 405

⁵⁷ Bakır, “Toroslarda Göçebe Mimarisi”, s. 17.

⁵⁸ Bakır, “Toroslarda Göçebe Mimarisi”, s. 17.

beslenmesi zorunlu olmuştur. Bu değişim ile birlikte keçi kılından yapılarak sudan koruyucu özellik gösteren kara çadırların kullanılmaya başlanması ve yeni malzemenin asma-germe strüktüre uygunluğuyla getirdiği yapı sistemi değişimi mimaride fiziksel kurgunun çevresel şartlara adaptasyonuna iyi bir örnektir (Şekil 7, 8).

Batı Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan Sarıkeçili, Karatekeli, Karakoyunlu ve Gebizli Yörüklerince Korkuteli (Antalya), Bucak (Burdur), Anamas (Isparta), Akşehir (Konya), Karaman ve Erdemli (Mersin) yörelerinde kullanılan kara çadırın hammaddesi keçi kılıdır (Şekil 7, 8). Keçi kılının mekânı nasıl dönüştürdüğü incelenmelidir. Bu yapı malzemesi kolay temin edilebilir olması, yapım sistemine kazandırdığı kolaylıklar, yapı elemanı olarak dürülüp katlanmaya imkân tanınması, bünyesinde su tutmayarak çabuk kuruması ve yükte asgari ağırlıkta malzeme ile azami alanı örtme kapasitesi sayesinde tercih edilmiştir⁵⁹. Çadırların örtüsünü ve asma-germe mantığıyla strüktürel sistemini oluşturan modüler birimler (*kanatlar*) 65-70 cm eninde ve 4-7 m uzunluğunda olup yan yana dikildikten sonra enine *kolan* adı verilen dokuma kirişlerle bağlanır. Üst örtü düşey yönde 230-250 cm yükseklikte ve aşiretlere göre değişen sayıda ahşap direklerle taşınır. Yatay yönde kazıklara bağlanan iplerle yapının stabilitesi sağlanır. İç mekânı istenmeyen çevresel şartlardan korumak için çadır strüktürünün yan kısımlarına 1 - 1,5 m aralıklı ahşap kazıklarla desteklenen çığ ya da dolak hasırları yerleştirilir. Bu şekilde çadır az iş gücü ile pratik olarak kurulabilir⁶⁰.

Alaçıklar ise çadırlara kıyasla toprağa daha çok bağımlı yapılarıdır çünkü kuruldukları yerlerde daha uzun süre ile kalınmaktadır⁶¹. Alaçık, ağaç dallarının bir uçlarının yere çakılması, diğer uçlarının eğilmesi, bunların da birbirlerine ip ya da ağaç kabuğu lifleriyle bağlanarak yan yana yaklaşık bir metre aralıklar ile dizilmesi ile inşa edilir (Şekil 9). "Eğme" adı verilen bu iskeletin kaburgaları dik yönde 25-30 cm. ara ile yatay çubuklarla bağlanır. Bu işlem ile bağımsız kemerler sürekli bir tonoz haline getirilmektedir. Yapı iskeletinin üzeri keçe, çul, kilim vb. malzemeler ile kaplanır⁶².

⁵⁹ Bakır, "Toroşlarda Göçebe Mimarisi", s. 19.

⁶⁰ Bakır, "Toroşlarda Göçebe Mimarisi", s. 19.

⁶¹ Haşim Karpuz-İbrahim Bakır, "Türkiye'de İkinci Konut Olarak Yayla, Mezra ve Tatil Evleri," *Türkiye Aile Yılı 1991*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, s. 301-310.

⁶² Karpuz - Bakır, a.g.m., s. 303.

Göçer veya yerleşik özelliklerinden bağımsız olarak mekân kurgusunun belirleyicileri işlevsel şema olduğu kadar temin edilebilen yapı malzemeleri ve bunların inşa için taşıdığı potansiyeldir. Mekân kurgusu doğrudan fiziksel kurguya, bir başka deyişle, yapı malzemelerinin potansiyellerine ve yapısal bir bütünlük oluşturmak üzere bir araya geliş biçimlerine bağlıdır. Örneğin Konya Ovası ile Akdeniz kıyıları arasında yer alan Batı Toroslar'daki Akseki-İbradı Havzası'na has malzeme ve teknik özellikleri içeren fiziksel kurgu bu duruma iyi bir örnektir (Şekil 17). Geleneksel çevreye mimari karakterini veren fiziksel olgular, yerel malzemelerin tutarlı bir yapı oluşturmak üzere bir araya geliş biçimleridir. Topak ev, kara çadır, yerleşik düzendeki kır evi (Şekil 1, 2, 7, 8) gibi örneklerin ortak noktası fiziksel kurgunun temel biriminin oluşum mantığıdır. Bu birim çevrenin sunduğu malzemelerden mimari kültür aracılığıyla oluşturulan bileşim detayıdır. Bu detay çevrenin fiziksel yapısından parçaların yeniden organize edilmesinin gereği olarak, topak evde hasır örgü ve keçe (Şekil 1,2) , karaçadırdaki keçi kılının asma-germe potansiyeli (Şekil 7, 8), alaçıkta yassıtılan ve eğilen ağaç dallarının gerilmeye karşı dayanımı (Şekil 9) üzerinden kurgulanan çerçeve sistemi, Akseki evinde ise (Şekil 17) ahşap ve taş birlikteliği ile vücut bulur.

Akdeniz ve Karadeniz kıyısındaki kırsal konut mimarisi örneklerinin Anadolu antik gelenekleri ile süreklilikleri ortaya konabilmektedir (Şekil 6, 13, 14, 15). Tarih boyunca benzer çevresel şartlarda benzer yapı sistemlerinin kullanılması tesadüf değildir. Fakat günümüzdeki örneklerin işlev ile birlikte fiziki yapısında da özgünlükler olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin Anadolu'da sürdürdükleri *transhüman*s ve mimarisi antik Anadolu yapı gelenekleriyle göçer / yarı göçer yaşamın başarılı bir sentezini yansıtır.

Yaylak – kışlak üzerine kurulu ikili yaşam kalıbı ve bunların mekânı yansıması Anadolu – Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olsa da bu konuda az sayıda akademik çalışma yapılmıştır⁶³. Yerleşik düzen yapıları arasında güzergah ve hareket takvimleri tanımlı özgün bir *transhüman*sın bulunduğu Doğu Karadeniz'de mevsimsel göç kışlak – mez-

⁶³ Karpuz - Bakır, a.g.m., s. 301-302.

Yayla hayatı Türk kültür tarihinin bir çok boyutunda öneme sahiptir. Yayla hayatı tür-külere ve destanlara konu olmuştur. Ayrıca yaylalara göçler ve yayla dönüşleri gelenekleşmiş şenlikler ile gerçekleşir. Göç güzergahları tanımlıdır. Örneğin Silifke'de kışlaktan (köyden) "yaz yurduna" göçülür. Burada bir-iki ay kalındıktan sonra hayvanların otlayabileceği alanlar içeren yaylaya göçülür.

ra⁶⁴ – yayla noktaları arasında gerçekleşir. Trabzon ve Rize’de zemin katta ahır, üst katta mutfak ve yaşam birimleri olan mezra evlerine Nisan – Mayıs aylarında kalınır buradaki otlaklardan faydalanıldıktan sonra Haziran’da yaylaya çıkılır ve Eylül sonuna kadar kalınır. Kışlağa dönüş tekrar mezra üzerinden yapılır. Bazı kırsal yerleşimlerde ise *transhüman*s hayvancılığa değil tarımsal üretime bağlıdır. Bu durumda yazlık evler “bağ evleri” adını alır. Örneğin Batı Toroslar’da İbradı’daki Ürünlü ve Gödene köylerinin yer aldığı Manavgat Irmağı havzasındaki ani topografik değişim ve su kaynaklarının bolluğu çok yakındaki kışlık köy merkezinden çok daha elverişli şartlarda tarımsal üretim yapılmasını sağlamıştır. Öyle ki kışlık ve yazlık konutlar (bağ evleri) arasındaki uzaklık 5-10 km. bandında yer almıştır. Bu yerleşme kalıplarındaki bağ evlerinde teras, köşk, ayazlık vb. fiziksel kurgu elemanlarının işlevsel şemaya göre sıklaşması, araziye daha çok yayılması ve yapının şeffaflaşması söz konusu olmuştur (Şekil 18).

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi fiziksel kurgu kültür ve çevreye özgü değerlerle birlikte şekillenmiştir. Benzer fiziksel kurgular farklı yaşam biçimlerini barındırabilmektedir. Fakat her durumda çevreyi şekillendirme tarzının arkasında yatan temel anlayış mimari detayda vücut bulmaktadır. Başka türlü zayıf ve dağılıbilir nitelikte olan yerel malzemeler fiziksel kurgu sayesinde dayanıklı ve kalıcı bir yapıya dönüşür. Yörenin doğal karakteriyle birlikte bu karakterin kültüre özgü yorumu fiziksel kurguda kodlanmıştır. Fiziksel kurgunun açıklanması mimarinin kültürel içeriğinin keşfedilmesi için önemli bir adımdır.

4. SONUÇ

Türk evinin tarihsel kökenleri her zaman tartışmaya açık olmuştur. Günümüzde Anadolu’da halen kullanılmakta olan geleneksel konutların Orta Asya kültürü ve antik Anadolu kültürleriyle ilişkileri konusunda tarihin derinliklerinden elde edebildiğimiz malzemeler kesin yargılara varmak için yetersizdir. Bununla birlikte araştırma malzememizin genel nitelikleri Orta Asya ve Anadolu’daki Türklerin barınma biçimleri ve yapı üretim süreçleri arasında bir süreklilik bulunduğunu doğrulamaktadır. Güç olan ise bu ilişkinin karakteri hakkında kesin yargıların da bulunmaktır.

⁶⁴ Karpuz - Bakır, a.g.m., s. 306.

Mezra, kışlık yerleşim ile yayla arasında yer alan, Nisan – Mayıs gibi ilkbahar aylarının geçirildiği, tarım ve hayvancılığa uygun çevresel şartlara sahip yerleşim yeridir. Mezralarda ikamet süreleri ve buradaki konut biçimleri bölgelere göre çeşitlilik gösterir.

Hiçbir kültürün katıksız ve saf olmadığını sosyal bilimlerde tarihsel verilerle kanıtlandığı günümüzde mimarlık tarihinde de çok yönlü etkileşimleri dikkate almak kaçınılmazdır. Orta Asya-Anadolu sürekliliğini tesis eden ilkeleri sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için asırları kapsayan karmaşık bir süreci basitleştirmekten kaçınmak, bunun yerine daha çok zaman üstü mekânsal ilkelerin şematik düzeyde sürekliliklerine odaklanmak daha doğrudur. Bunu yaparken Anadolu'da tespit edilen geleneksel Türk konutlarının salt Orta Asya kökenlerine veya salt antik Anadolu geçmişine indirgenmesi bilimsel görünmemektedir. Tarihsel veriler Anadolu'daki geleneksel Türk konutlarının hem Orta Asya'da hem de Anadolu'nun 11-12. yüzyıllar öncesindeki geçmişinde temellendirilebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda Anadolu'nun coğrafi konumu bölgeyi "Akdeniz coğrafyası" gibi farklı tarihsel bütünlüklerin de bir alt kümesi haline sokmaktadır⁶⁵. Bu bağlamda Anadolu mimari geleneklerinin Akdeniz coğrafyasındaki ülkeler ile sürekliliklerinden söz etmek de mümkündür.

Şimdiye kadar pek çok araştırma konu hakkında öneriler getirmiştir. Yeni bulguların yeni tartışmaları beraberinde getireceği açıktır. Tarih boyunca konutlar anıtsal yapıların aksine, dayanıksız ve geçici malzemelerden yapılmışlardır. Bu nedenle sivil mimari tarihi konusunda hiçbir zaman tatmin edici düzeyde veriye ulaşılamayacağı da ortadadır. Tarihsel verilerin bu özelliklerinden dolayı buradaki çalışma konu hakkında kesin bir yargı veya son bir söz ortaya koyma iddiasını taşımamaktadır. Burada güncel bulgular çerçevesinde konuyla ilgili öne çıkan farklı görüşler özetlenerek tekrar sorgulanmıştır. Bu görüşlerin getirdiği eleştirel altyapıdan faydalanarak konu önyargılardan uzak bir şekilde ve bilimsel yöntem ışığında incelenerek işlevsel ve fiziksel boyutlarıyla ele alınmıştır.

Netice şu şekilde özetlenebilir:

Değişik coğrafyalarda değişmeden aktarılan mekânsal kurgulardan bahsetmek mümkün değildir. Örneklerle ortaya konduğu gibi daha çok kültüre dayalı işlevsel boyutuyla korunan mekân, fiziksel planda çevreyle değişen yapı malzeme ve sistemleriyle somutlaşmıştır. Dolaylı-

⁶⁵ Alisa Ginio, "Akdeniz Düşüncesi: Henri Pirenne, Shelomo Dov Goitein ve Fernand Braudel", *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm* (editör: E. Özveren, O. Özel, S. Ünsal, K. Emiroğlu) İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ıyla sabit bir mimari “tip” ortaya koyarak kökenler arandığında tarihsel veri azlığı nedeniyle karmaşık tarihsel gelişim basitleştirilmektedir. Bu basitleştirmeyi yapmadan işlev şemasındaki soyut mantığın sürekliliğini aramak ve daha çok çevreyi yorumlama, çevreye getirilen topyekûn yaklaşım temelinde benzerliklerin kurulması, form ve malzemeye dayalı genellemelerden mümkün olduğunca kaçınılması gerekir. Bunun sebebi mimarlık tarihinin konusu olan form ve malzemelerin insanlığın ortak mirası olması ve benzer biçimsel ve yapısal özelliklerin çok farklı kültürlerde tekrarlanmasıdır (Şekil 1, 9, 10, 13, 14, 15).

Dolayısıyla mimaride kültürel özgünlüklerin aranması noktasında esas incelenmesi gereken bir mimari kalıbı oluşturan bağlam – problem – çözüm çıkışması ya da işlev – form – teknik çıkışmasıdır. Mekân kurgusunda işlev – malzeme örtüşmeleriyle kültüre özgü nitelikler, kültürel yaklaşımları ve çevre duyarlılıkları açığa çıkacaktır. Bu çerçevede seçilen örnekler çeşitlendirildiğinde yeni soruların sorulması ve çalışmaların zenginleşmesi mümkün olacaktır.

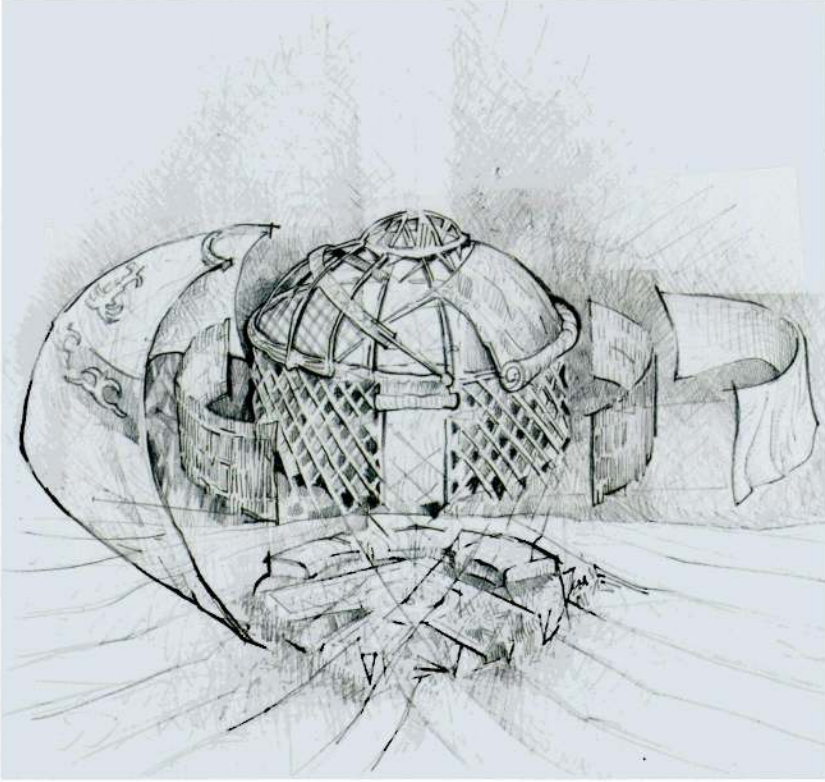
KAYNAKÇA:

- Acar, Erhan, “Anadolu’da Tarihöncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. 380-394.
- Alexander, Christopher vd., *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*, Oxford University Press, New York 1977.
- Aran, Kemal, *Barnaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, Ankara 2000.
- Arel, Ayda, *Osmanlı Konut Geleneğinden Tarihsel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No:11, İzmir 1982.
- Bakır, İbrahim, “Toroslarda Göçebe Mimarisi”. *T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 148 - Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1990, s. 17-30.
- Bakır, İbrahim, “Teke Yöresi Konutlarında Yaşatılan Selçuklu Mimarlık Gelenekleri”. *T.C. Antalya Valiliği Yayınları IV. Selçuklu Semineri Bildiriler Kitabı*, Antalya 1992, s. 11-24.
- Bakır, İbrahim, *Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya 1995.

- Bammer, Anton, "Çadır ile Anadolu Evi İlişkileri," *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. 234-247.
- Carter, Thomas ve Cromley Elizabeth C., *Invitation to Vernacular Architecture, A Guide to the Study of Ordinary Buildings and Landscapes*, The University of Tennessee Press, Knoxville 2005.
- Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977.
- Ching, Francis D.K., Jarzombek Mark ve Prakash Vikramaditya, *A Global History of Architecture*, John Wiley & Sons, New Jersey 2007.
- Deleuze, Gilles ve Guattari Félix, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. Brian Massumi, University of Minnesota Press, Minneapolis - London 1987.
- Deniz, Bekir, "Orta Asya'daki Eski Türk Evleri," *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz-Sanat Dergisi I*, Antalya 2008, s. 17-51.
- Erzen, Jale, *Çevre Estetiği*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006.
- Fernie, Eric, "Introduction: A History of Methods," *Art History and Its Methods: A Critical Anthology*, Phaidon, Hong Kong 1995, s.10-21
- Fletcher, Bannister, *A History of Architecture on the Comparative Method*, Scribner, New York, 1963.
- Genio, Alisa, "Akdeniz Düşüncesi: Henri Pirenne, Shelomo Dov Goitein ve Fernand Braudel", *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm* (editör: E. Özveren, D. Özel, S. Ünsal, K. Emiroğlu) İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Karpuz, Haşim - Bakır İbrahim, "Türkiye'de İkinci Konut olarak Yayla, Mezra ve Tatil Evleri," *Türkiye Aile Yılı 1991*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, s. 301-31.
- Kavas, Kemal Reha, "Sanat Tarihi - Mimarlık Tarihi Arasındaki Değişen İlişkilerin Sivil Konut Mimarisi Araştırmaları Bağlamında Değerlendirilmesi," *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz-Sanat Dergisi IV*, s. 37-46.
- Kostof, Spiro, *A History of Architecture: Settings and Rituals*, Oxford University Press, New York 1985.
- Kostof, Spiro, "Junctions of Town and Country," *Dwellings, Settlements and Tradition: Cross-Cultural Perspectives*, University Press of America, Lanham - New York - London 1989.

- Kuban, Doğan, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yatınları , İstanbul 1965.
- Kuban, Doğan, *The Turkish Hayat House*, M.T.R., İstanbul 1995.
- Küçükerman, Önder, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, Turing Kurumu, İstanbul 1996.
- Naumann, Rudolf, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling: on the Way to Figurative Architecture*, Rizzoli International Publications, New York 1985.
- Payne, Alina, "Architectural History and the History of Art: A Suspend Dialogue," *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58: 3 (1999), s. 292-299.
- Sey, Yıldız, "Giriş: Bir Sergi Hazırlamak," *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. xix-xxiv.
- Tanyeli, Uğur, "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni," *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme - T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı* (1996), s. 405 - 471.

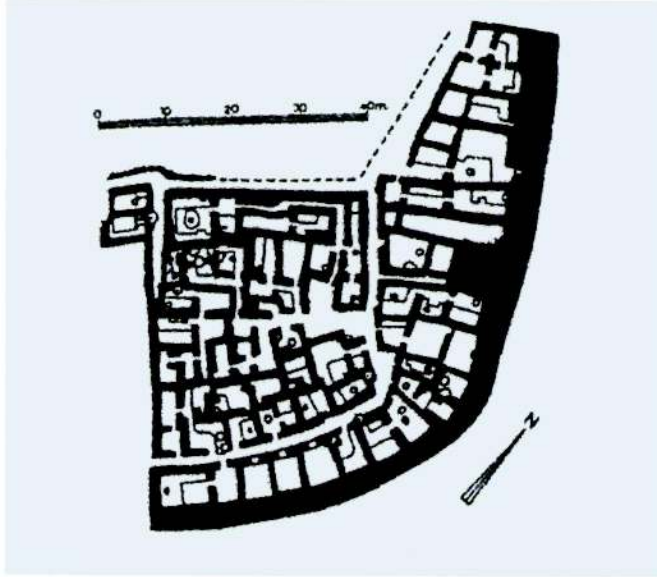

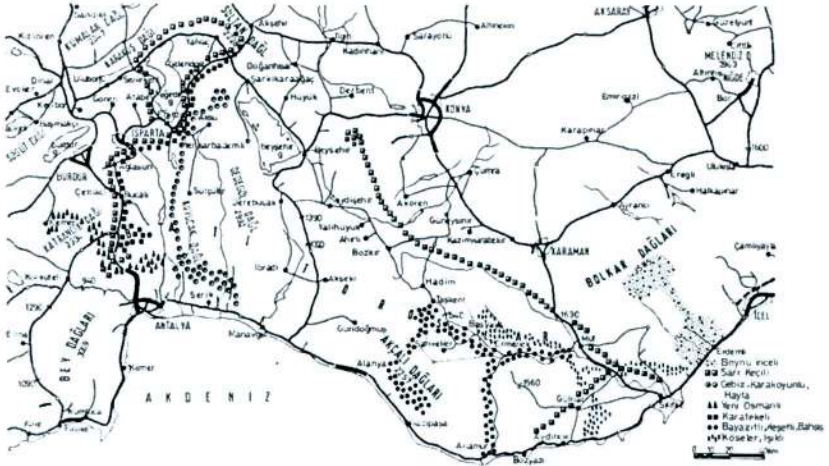
Şekil 1 - Yurt ve mekân tanımı: çevreyle ilişkiler, mekan düzeni, yapısal elemanlar ve örtü elemanlarını gösteren patlatılmış aksonometrik perspektif (çizim: K.R. Kavas)

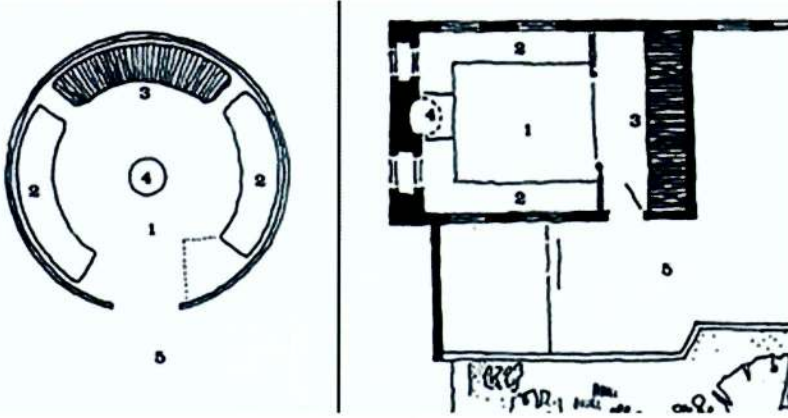
Şekil 2 - Çevrenin mekansallaşması, Türkistan - Kazakistan (çizim: K.R. Kavas)

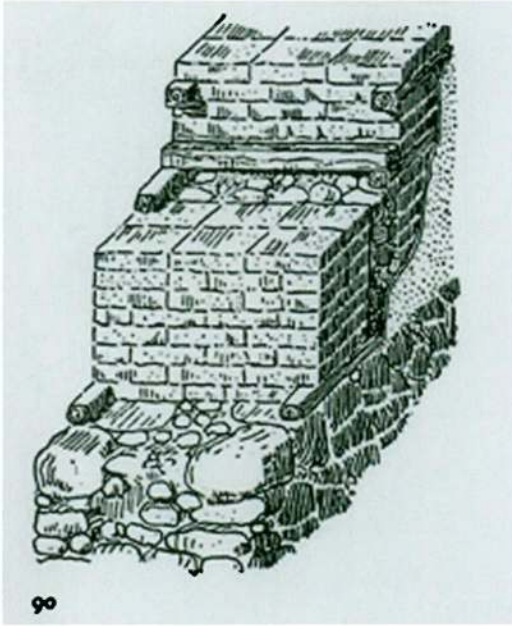
Şekil 3 - Kuyriktöbe (Kazakistan), evlerin bir sokak üzerinde yerleşme düzeni (B.Deniz, 2008, s.28 / K.M. Baypakov, Z.Ş. Şardenova, S.Y. Pergudova)

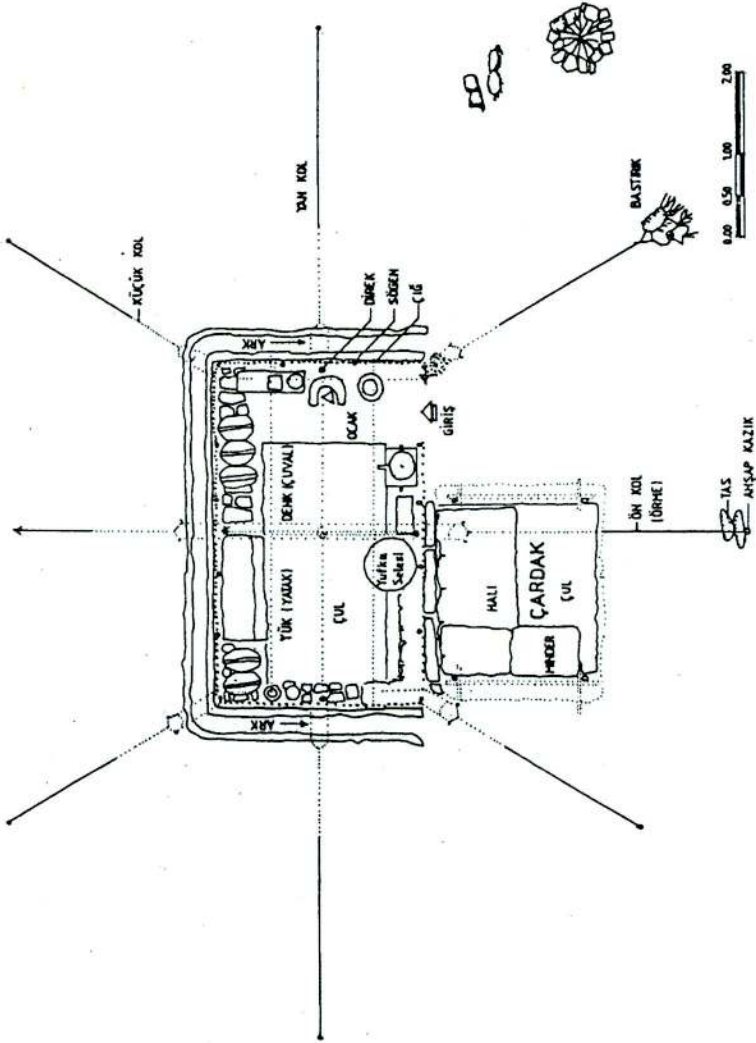
Şekil 4 - Batı Akdeniz Bölgesi (Türkiye) göçerlerinin günümüzdeki hareket güzergâhları (İ. Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarisi", s.76)

Şekil 5 - İşlevsel kurgu: Türk Evi'nde oda düzeni ile göçebe çadır düzeni karşılaştırması (Küçükerman *a.g.e.*, s. 68)

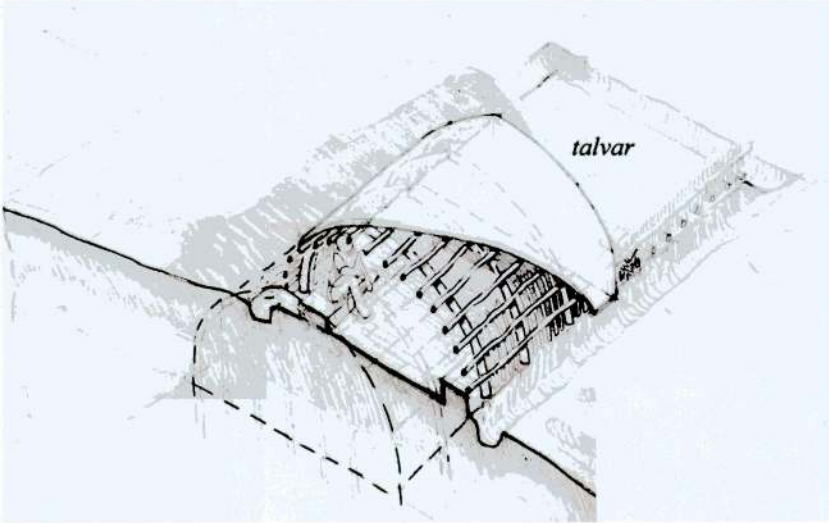
Şekil 6 - Fiziksel Kurgu: Boğazköy, Yapı-E, taş temel üzerindeki ahşap hatullı kerpiç yapının rekonstrüksiyonu (Naumann, *a.g.e.*, s. 100)

Şekil 7 - Ön mekân çardaklı bir karaçadın, Karaahiler Köyü (Bucak) Ramazan Baş Çadın (Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarisi", s. 25)

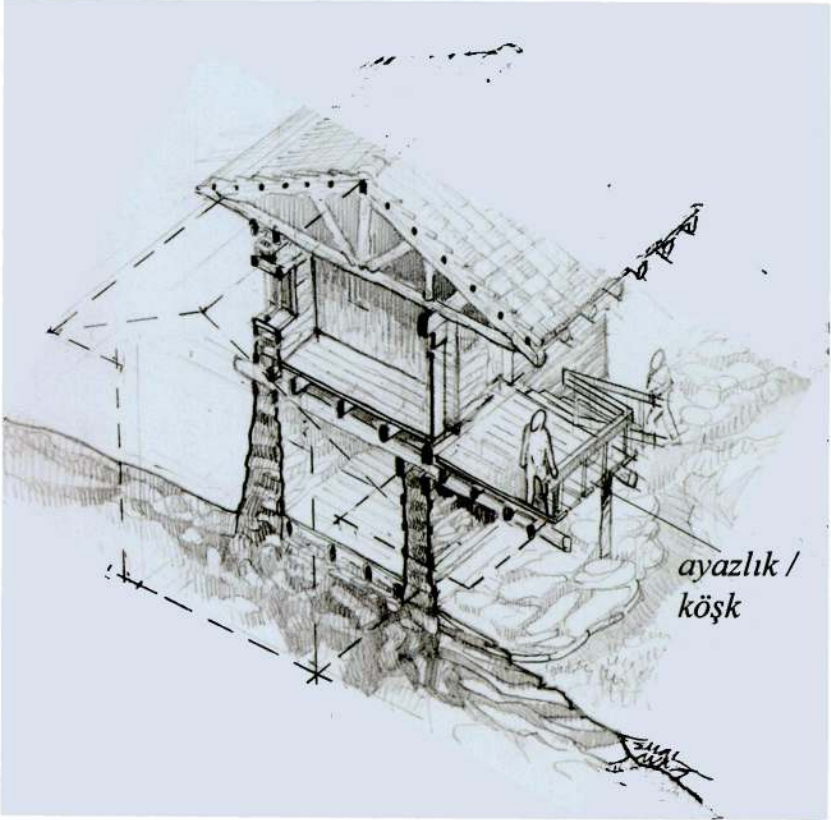

Şekil 8 - Karaçadı: mekân tanımı ve fiziksel kurgu (çizim: K.R. Kavas)

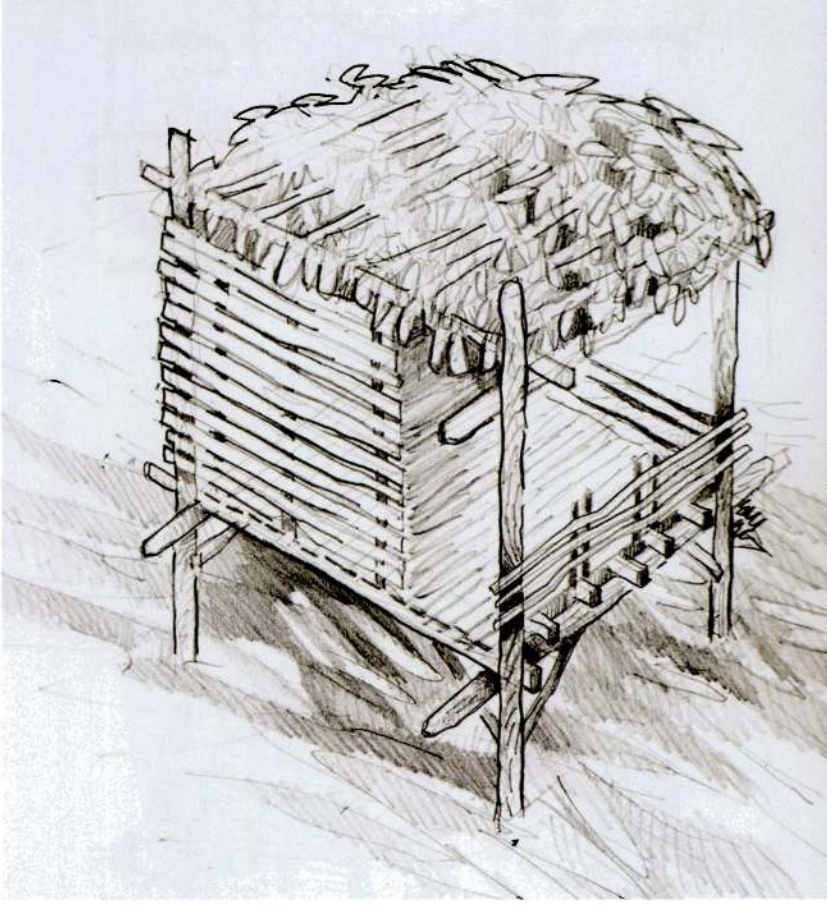

Şekil 9 - Alaçık: mekân tanımı, fiziksel kurgu ve talvar (çizim: K.R. Kavas)

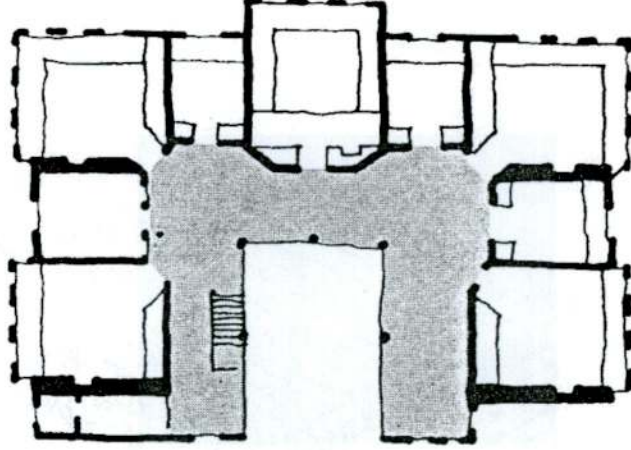
Kemal Reha Kavas

Şekil 10 - Yerleşik düzende ayazlık / köşk (çizim: K.R. Kavas)

Şekil 11 -Açıklık – kapalılık düzeyleri yön ve işleve göre belirlenen yükseltilmiş çardak
(çizim: K.R. Kavas)

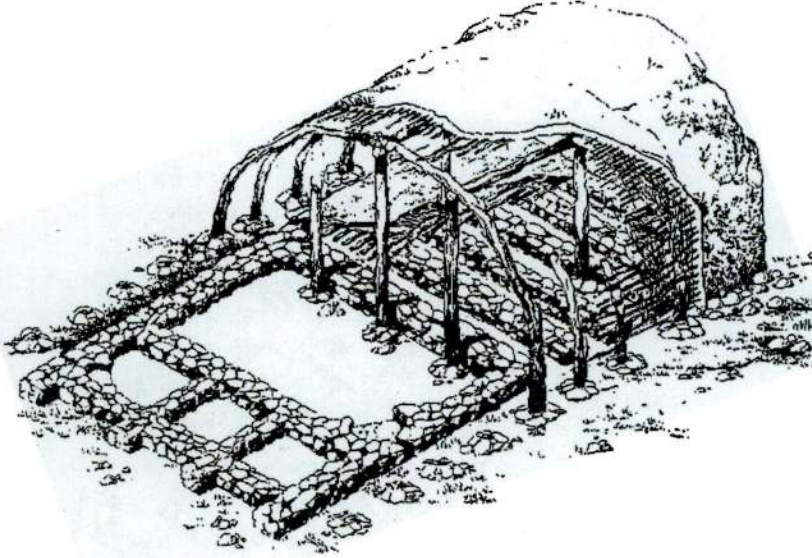

Şekil 12 - Anadolu'nun sıcak iklim bölgesinde kurulan Türk evi
(Küçükerman, a.g.e., s. 203)

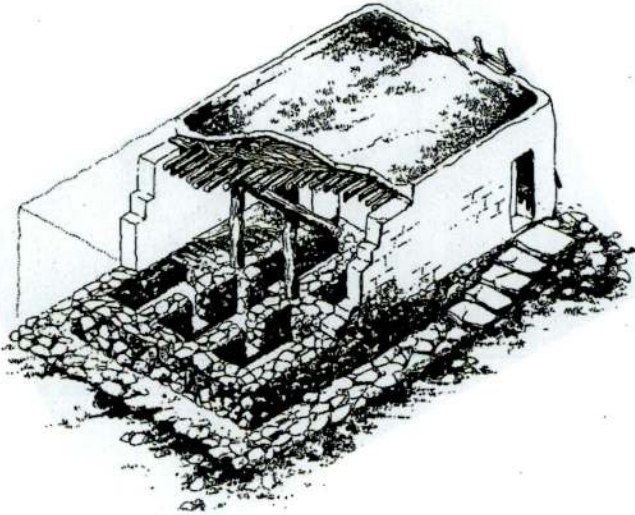

Şekil 13 - Daire formu erken Neolitik dönemi konutları, Çayönü - Diyarbakır
(Acar, a.g.m., s. 382 - desen: M. Keskin)

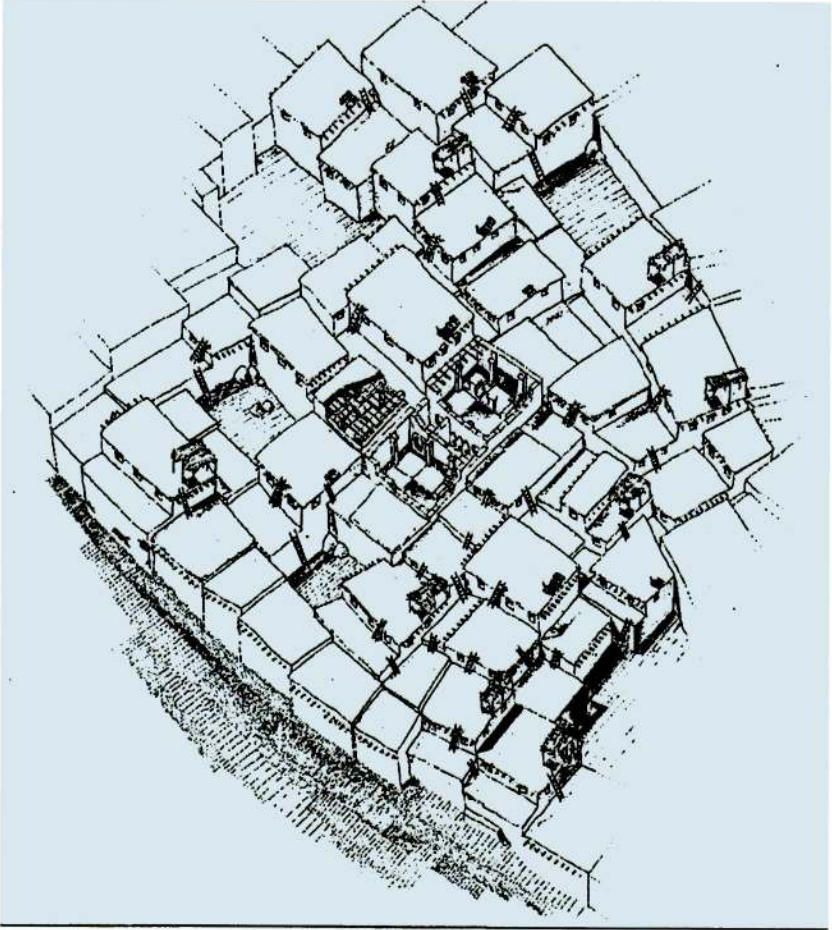

Şekil 14 - Neolitik dönemde Dörtgen formlu konut biçimine geçişi temsil eden ve taş temel üzerinde dal örgü ve çamur sıva ile teşkil edilen konut, Çayönü - Diyarbakır (Acar, a.g.m., s. 383 - desen: M. Keskin)

Şekil 15 - Düz duvar ve düz damlı dörtgen plan formlu konut, Çayönü - Diyarbakır (Acar, a.g.m., s. 383 - desen: M. Keskin)

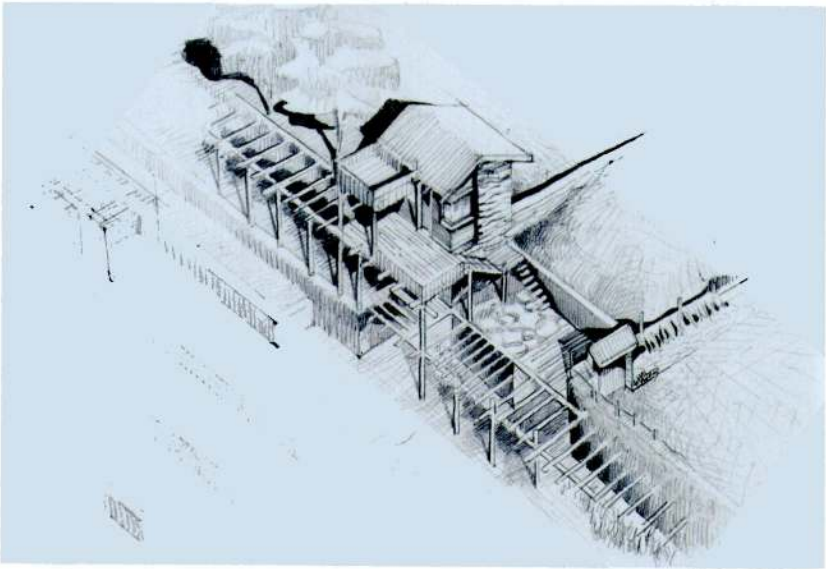

Şekil 16 - Düz damlı, damdan girişli, birbirine bitişik konutlardan oluşan hücresel yerleşme dokusu, Çatalhöyük - Konya (Acar, a.g.m.s. 387 - desen: S.A. Köknar)

Şekil 17 - Fiziksel Kurgu: Ürünlü Köyü (İbradı-Antalya) Orta Mahalle'de bir geleneksel konut (fotoğraf: K.R. Kavas)

Kemal Reha Kavas

Şekil 18 - Batu Toroslar'da çevre ile bütünleşik tipik bir bağ evi, Akseki - İbradı Havzası, Antalya (çizim: K.R. Kavas)